

te mea nei kaore ia e kite ana he mate ano kei roto i tena mea. Ki te utua kia £200 i te tau mo nga mema tokowhitu o te Poari, ka £1,400 tena. Ki taku mahara e tino uika ana kia patai ahau mo tena. Mehemea ki te kore ahau e tukuna kia patai ana mo runga i tenei take, me pewhea koia e taea ai e au te whakaatu i nga mate tena e ara mai i raro i te Poari?

Te Tiamana : Engari ka hangai tika tonu ano hoki ena korero hei tautoko i ta Henare Kaihau i korero ai i tohe ai mo tona tikawa.

Henare Kaihau : Ae, e pai ana, kia tu ahau ki te whakapuaki i aku kupu tautoko i taku korero kia whakaturia he Kaunihera, ka pai noa atu au ki te whakautuutu i nga patai katoa e hiahia ana te Komiti ki te patai ki ahau mo nga huarahi e utua ai nga mema o te Kaunihera, me era ahua aronga katoa atu; kaati, ki te araitia e te Tiamana aku patai, heoi ano, me mutu aku patai.

Te Tiamana : Mehemea e hiahia ana kia ata whakaarohia e te Komiti tenei Pire, kaore e tika kia pau katoa nga ra e toe ana o tenei tuunga o te Paremete i tenei pitihana kotahi anake.

Wi Pere : E ki ana ahau mehemea e meatia ana kia riro ma nga Maori e kimi te moni hei whakaea i ena raruraru katoa, kaati, me tohutohu atu e au ki nga mema o te Komiti tenei ahua. I nga ra o mua ki te riihitia e te Maori tetahi 10,000 eka whenua, £100 pea te moni reti e riro atu i a ia mo tena 10,000 eka. Kaati, i naianei ki te whakaturia he Poari mana e whakahaere enei tu mea, ara, nga whenua, nga riihi, me era tu mea, ka riro atu i a ratou te £1,500 tae atu ki te £2,000 te moni reti mo nga whenua £100 anake e puta ana ki a ratou i naianei—hei painga tena mo nga Maori—a ki taku, mehemea e riro ana ma nga Maori e kimi te moni hei utu i nga raruraru, he aha te he ina tangohia i roto o nga moni kua nui haere te hua mai i runga i nga whenua? Na te Poari hoki i nui ai te moni reti, a ahakoa ki te tae ki te £1 i te £100 e tangohia i roto o tena, ki te tae ranei ki te kotahi kapa i te pauna kotahi, a ka tangohia i roto o tena moni, kaore aku whakahaere atu. Na te Poari hoki i riro mai ai taua moni. E tino ki ana te Pire ma te Kawanatanga i ia wa i ia wa e wehe atu he moni, me utu i roto o te moni topu o te koroni. Kaati i etahi o nga riihi kua oti te mahi i tae ki te £2,000 ki te £3,000 nga moni i pau i oti ai aua riihi. Kei hea te tohu o te matauranga me te mohio i roto i tena tu ahua whakahaere? E tino ki ana au, ki te whakaturia he Poari, ka mutu atu ena kino katoa, kua kore nga Maori e raru i nga mahi a nga roia, me nga kai-whakamaori, me nga karaka, me era atu Pakeha tahae, e whai atu ana kia whiwhi whenua ratou. He aha te hoatu ai ma tetahi tangata mohio, tetahi ropu tangata ranei, mana e whakahaere, a ki te kiia kia kimihia he moni hei utu i nga raruraru, me tango kia kotahi kapa o roto i te pauna kotahi o nga moni e hua pena mai ana, ka utu atu ai i ena raruraru. Kaore au e korero i tena korero me i kore tena patai ki ahau. Kei te marama noa atu te Pire.

22. *Henare Kaihau* : Kaati, kua tuturu me Pakeha etahi o nga mema o te Poari me Maori etahi; e pera ana to korero?

Wi Pere : Ae.

23. *Henare Kaihau* : A me reo Pakeha ena Maori katoa?

Wi Pere : E penei ana taku korero, ko nga mema Pakeha mo te Poari me whiriwhiri hei nga apiha a te Kawanatanga hei etahi atu Pakeha totika ranei e mohio ana ki te reo Maori.

24. *Henare Kaihau* : Ae ra; engari mehemea e riro ana ma te Kawanatanga e whakatu nga mema Pakeha o te Poari, tena pea kaore kau a te Kawanatanga Pakeha reo Maori e watea ana hei whakatu mana, a tena pea hoki kaore te Kawanatanga e pai kia whakaturia nga reo Maori. Ki te tupono ki tera ahua, me pehea?

Wi Pere : Ki taku, he pai rawa me reo Maori katoa ratou mehemea ka taea; ki te kore e taea, kaati, kia kotahi ano te mea reo Maori, ka pai noa atu.

25. *Henare Kaihau* : A ki te tupono, ka whakaturia he Poari kaore katoa nga mema Maori e mohio ki te korero Pakeha, me nga mema Pakeha kaore katoa e mohio ki te korero Maori, ka pehea he kai-whakamaori?

Wi Pere : Ma te Kawanatanga ra tena e whakarite. Na te Kawanatanga i whakatu te Poari kia pena te ahua, heoi ra ratou e whakarite tena raruraru.

26. *Henare Kaihau* : Heoi ra kua tu he kai-whakamaori i tena?

Wi Pere : Ma ratou tera e ki.

27. *Henare Kaihau* : Kaore koia koe e mohio ana ka nui nga mahi Kawanatanga e mahia ana e tenei mea e te roia i naianei; he iwi tera e uru nui ana ki nga mahi Kawanatanga?

Wi Pere : Ae ra, e mahi ana ratou i ta ratou nei mahi ake.

28. *Henare Kaihau* : A kaore koe e mohio ana kei te utua ratou ki te moni nui i te tau?

Wi Pere : Ko te Kawanatanga ra kei te utu.

29. *Henare Kaihau* : Ae ra; engari ko te Koroni kei te hoatu i nga moni. E hara i te mea e utua ana e te Kawanatanga ki nga moni o roto i o ratou pakete ake?

Wi Pere : E tika ana ra tena, engari ko to Kawanatanga te hunga kei a ia te mana ki te whakahaere i aua moni—ara, i nga moni a te koroni.

30. *Henare Kaihau* : Ae ra, engari ka waiho tena hei raruraru ma nga whenua Maori e utu?

Wi Pere : Kaore.

31. *Henare Kaihau* : A kaati ra, me puta mai i whea he moni hei utu i ena Poari. Me taka iho koia i te rangi?

Wi Pere : Ko nga moni ano ra e wehea ana e te Whare hei utu i ena raruraru.

32. *Henare Kaihau* : Kaati, ka whakarere e au tena patai, kaore hoki e whakautua tikatia mai ana. Kaore kau he aronga ke atu mo taku patai mo tenei take.

Wi Pere : Kaore taku korero e peka ke atu ki waho o tenei take e takoto nei i o tatou aroaro, ahakoa ki te pau i a koe kia toru kia wha ranei nga ra e patai mai ana i tena patai ko taku whakautu ano tera.

33. *Henare Kaihau* : He patai hou tenei naku ki a koe. I ki koe i mua ake nei he iwi kuare te Maori, he iwi kore mohio, kaore e taea e ratou te whakahaere i o ratou whenua. Kaore koia koe i pera?